

מכתלי בית הדין

תשובות אקטואליות
בענייני חושן משפט
על הפרשה

גיליון של"ג, פר' בשלח תשפ"ו

משולחנו של הגאון
רבי מנחם מנדל
פומרנץ שליט"א
ריש מתיבתא 'עוז והדר'

קנין כסף בלחם משנה

השבת לקדשו, ודרשו (פסחים קו.) דהיינו זכירה על היין, ולכן נקטו המהרי"ל והרמ"א שהעמידוהו על דין תורה.

הנתיב חיים (סימן שסט סק"א) כתב לחלק שמצות קידוש על היין הסמיכו חז"ל (פסחים קו.) על הפסוק 'זכור את יום השבת לקדשו' - זכרהו על היין, והיינו שחז"ל הבינו שמאחר ויש לזכור בדרך של כבוד, יש לזכור על היין, לכן החיוב לקדש על היין הוא כעין דאורייתא, ולכן מועיל בה קנין כסף, מה שאין כן מצות עירובין שעיקרה מדרבנן. המשפט שלום (סימן קצט קונטרס משמרת שלום אות ב) כתב שלפי זה השיב לקהילת זאלישטשיק שבאתרוג ביום הראשון אכן יועיל קנין כסף, אבל כשחל יום ראשון של סוכות בשבת לא יועיל בו קנין כסף כי אז זו מצוה דרבנן.

האליה רבה (סק"א) תירץ שבמקום שאפשר בדרך אחרת לא תיקנו, ובעירוב הכי אפסר לערב בדרך אחרת כמבואר בשו"ע שם. ועוד, שאין הכרח שיטלטל ולכן זה נחשב כאפשר בדרך אחרת - שלא יטלטל. זאת בשונה ממצוה חיובית כמו קידוש על היין שהיא מצוה חיובית ואי אפשר לקיימה בדרך אחרת.

גדר מצות 'לחם משנה' בשבת

עתה יש לברר את מצות לחם משנה, אם היא כמו מצות קידוש שמועיל בה קנין כסף. מקור חיוב לחם משנה נלמד מהפסוק (שמות טז ה) 'ויהי ביום השישי לקטו לחם משנה שני העומר לאחד'. ומובא בגמרא (ברכות לט: שבת קיז:) שחייב אדם לבצוץ בשבת על שתי ככרות, כפי שכתוב 'לחם משנה'.

בהלכות חנוכה נפסק (סימן תרעז סעיף א) שמי שאין לו מצוה גם ליין לקידוש וגם לנר חנוכה, יקנה נר חנוכה, משום פרסום הנס. ה"ט (סימן תרעז סק"ב) מביא את דברי הבית יוסף (שם) שאף שקידוש מדאורייתא ונר חנוכה מדרבנן, כיון שאפשר לקדש על הפת, עדיף שמן לנר חנוכה. וכתב שלפי זה אם אין לו פת, הפת עדיפה כי צריך לקדש עליה

שאין דרכו להגביה. הסיבה לתקנה זו היא החשש שאם מצות יקנו, ותפרוץ דליקה שתשרוף את החפץ אחרי התשלום, המוכר לא יטרח להציל את החפץ ויאמר לקונה שנשרפו חטיו בעליה.

על דין זה למדנו (סימן קצט סעיף ג) שבארבעה ערבי חגים העמידו חכמים את הדין על דין תורה שמצות קונות, כדי שאם היה לטבח שור שזה מאה דינרים, ולקח מהלוקח דינר כדי ליתן לו בשר כשישחוט, ולא נתקבצו לו כל דמי השור, משחיטין אותו בעל כרחו, כדי ליתן הבשר ללוקח. הרמ"א מביא את דברי המהרי"ל (לקוטים סוף המנהגים) שכך גם במי שנותר מצות על יין לקידוש בערב שבת, שקנה, כי בכהאי גוונא העמידו דבריהם על דין תורה. כלומר, במקום מצוה, העמידו חכמים דבריהם על דין תורה והמצות קונות. הקצות החושן שם (סק"ב) כתב שכך גם בנותן פרוטה לנחתום על חלת לחם לשבת שקנה, כיון שמקדשים גם על הפת. מבואר מזה שבכל דבר מצוה העמידו חכמים דבריהם על דין תורה, ולא ביטלו את דין מצות קונות.

קנין כסף בעירובין

ונהגה הדין הוא (אורח חיים סימן שסט סעיף א) שהנותן מצות לנחתום ואומר לו שאם יבואו בני החצר לקנות ככר לעירוב שיזכה לו בעירוב, לא הוי עירוב. הטעם הוא כי לא עשה קנין ראוי בנחתום שהרי מצות אינן קונות. הקשה המגן אברהם (שם סק"א) שהרי ביין לקידוש הדין הוא שקונה במעות כיון שזה צורך מצוה והעמידו דבריהם על דין תורה, וכאן גם מצוות עירוב היא מצוה, והניח בצריך עיון.

התוספות שבת (שם סק"א) תירץ שעירובי חצירות אינה מצוה ממש, ומה שכתב בשולחן ערוך (אורח חיים סימן שסו סעיף יג) שזו מצוה, אין הכוונה למצוה ממש אלא זהירות בעלמא. לעומת זאת, קידוש על היין הסמיכו חז"ל על הפסוק (שמות כ ח) 'זכור את יום

עשה בר' שמואל יוסף טייטלבוים, אברך ירושלמי חשוב, המקפיד על קניותיו לשבת קודש בחנותו של ר' משה דוד פרידמן, "מעדני פרידמן", הממוקמת בלב שכונת בית ישראל. החנות ידועה באיכות מוצריה ובהידור הכשרויות שבה.

בערב שבת קודש פרשת בשלח, נכנס ר' שמואל יוסף כהרגלו לערוך את קניותיו השבועיות. הוא בחר בקפידה עוגות שקדים מיוחדות לעונג שבת, פיצוחים משובחים לסעודה שלישית, ובעת התשלום ציין בפני ר' משה דוד כי בכוונתו לשלוח את בנו, אלימלך, מאוחר יותר לקחת שתי חלות מיוחדות ללחם משנה. ר' שמואל יוסף ביקש להוסיף את מחיר החלות לחשבון הכולל, שילם, ויצא לדרכו.

אולם, בדרכו הביתה, נזדמן לו להיכנס למאפיית "לחם שמיא" של משפחת וייסברג, שם ראה חלות טריות שזה עתה יצאו מהתנור. בהחלטה של רגע, רכש שם את החלות ללחם משנה. הוא שלח את אלימלך בנו ל"מעדני פרידמן" להודיע שכבר קנה חלות במקום אחר, ולבקש זיכוי עבור התשלום ששילם על שתי החלות.

אך לפתע הסתפק ר' שמואל יוסף, שהוא ירא שמים מרבים ומקפיד על קלה כחמורה, האם היה רשאי לחזור בו מהעסקה ולקבל החזר כספי עבור החלות, למרות שכבר שילם עליהן, מאחר שטרם לקח אותן בפועל, או שמא כיוון ששילם נגמרה העסקה ואין אפשרות לחזור בו?

ר' שמואל יוסף החליט לפנות עם השאלה ולברר את הדין כדת תורה.

תשובה

קנין כסף במקום מצוה

קיימא לן (סימן קצח סעיף א) שמן התורה מצות קונות, אך חכמים תיקנו שמטלטלים נקנים רק בהגבהה או במשיכה אם זה דבר

מדאורייתא. אמנם הרמב"ם (מגילה וחנוכה פרק ד הלכה יג) כתב ששניהם מדברי סופרים ונר חנוכה עדיף משום פרסום הנס, ולפי זה אפילו כשאין לו פת, נר חנוכה עדיף. הט"ז מסיים שבכל זאת נראה שלעניין פת לכולי עלמא הפת קודמת, כי מה שאמרו (סימן רע"א סעיף ג) שקידוש קודם לצרכי סעודה, זה רק בשאר צרכי סעודה כמו תבשילים, אבל הפת של לחם משנה קודמת ליין קידוש, כי לחם משנה לדברי הכל מדאורייתא כפי שלומדים מהפסוק 'לחם משנה', ושלוש סעודות גם כן

וכן כתב באמרי יושר (חלק ב סימן פג) שיתכן שדווקא במצוה הבאה לפרקים שאין הזמן מתאים למשוך העמידו בה על דברי תורה. והוסיף שאפילו מה שכתבו הפוסקים לגבי יין לקידוש, יתכן שזה רק בערב שבת אחר חצות כשהזמן דחוק אבל לא בעניין אחר

מדאורייתא וצריך פת. מבואר מדבריו שסובר שחייב לחם משנה הוא מדאורייתא ממש, וקודם לשאר מצוות דרבנן. וכן כתב בערוך השולחן (אורח חיים סימן רע"ד סעיף א): ונראה שזהו דין תורה ולא אסמכתא בעלמא, דבאמת הך לחם משנה מיותר לגמרי. וכבר כתב כן בספר כל בו (סימן כד): ובשבת וביום טוב בוצע על שתי ככרות שלמות, דכתיב לחם משנה, והוא קרא יתירא דמדכתב רחמנא שני העומר לאחד, לא אצטרך למימר לחם משנה, אלא ודאי לאשמועינן דחייב לבצוע על שתי ככרות שלמות הוא דאתא.

אמנם לגבי הדין (סימן תריח סעיף י) שחולה האוכל ביום הכיפורים מזכיר של יום הכיפורים בברכת המזון, המגן אברהם (שם סק"י) מביא שהכנסת הגדולה סובר שהחולה חייב לבצוע על שתי ככרות, אך חולק עליו וכותב שאינו צריך כי לא תיקנו כן ביום הכיפורים. מבואר מדבריו שסובר שלחם משנה היא תקנת חכמים. וכן מצאנו לגבי רדיית פת בתנור לצורך סעודות שבת, שכתב המגן אברהם (סימן רנד ס"ק כג) שאם יש לו פת אחת למזון שלוש סעודות, אסור להציל יותר אף שצריך לכל סעודה כיכר שלם ולחם משנה, כי זו אינה חובה כל כך. מבואר שסובר שחייב זה אינו עיקר אלא רק תקנת חכמים, ואף אינו כחייב 'דרבנן' אלא אף אינה כלל חובה כל כך.

וכן כתב הברכי יוסף (סימן תרע"ח סק"א) להלכה שחובת לחם משנה הסמיכו חכמים על הפסוק, ואינה חובה מן התורה אלא מדרבנן. וכדבריו כתב בשואל ומשיב (מהדורה ה סימן

פו ד"ה ודרך אגב) בתשובה לשאלה על מנהג העולם כשאין לחם משנה ויש שני בעלי בתים ואין להם רק לחם משנה אחת, שאחד לוקח שני לחמים ומברך וקודם שפורס לוקח השני הלחם ומברך ואחר כך מחזיר לראשון הלחם. והסתפק על זה הרב מוה' יחיאל מיכל נ"י הובניר מקהילת ניוזיב אם יוצאים בזה כיון שדין 'כל העומד לחתוך כחתוך דמי' ולא הוי לחם שלם לשני. והעלה שם שוודאי כל זמן שלא נחתך עדיין נקרא שלם לעניין לחם משנה כי באמת עודנו שלם רק שעומד לחתוך והברכה אינה עושה אותו כחתוך, וכך יש לומר במה שהוא רק מדרבנן. מבואר שסובר שחובת לחם משנה אינה חובה מן התורה אלא מדרבנן.

וכן מפורש דעת רבינו תם (ספר הישר, תשובות סימן ע אות ד; שו"ת מהר"ם מרטנבורג פראג סימן תעג) שלחם משנה מדרבנן, והובאו דבריו להלכה באבודרהם (ברכת המצות, ד"ה כל ישראל) ובספר המנהיג (שבת סימן נד). וכן נראה דעת הריטב"א (שבת קיז:), ספר מצות זמניות (קובץ שיטות קמאי שם) והמאירי (ברכות לט:): שהפסוק לחם משנה אינו לימוד מן התורה לחייב לחם משנה, אלא שכיון שהיה להם לחם משנה במדבר גם אנו מצווים לעשות זכר לנס המן. וכן פסקו מהרי"ל (סימן צד אות ב), ואחרונים רבים שהחייבו מדרבנן. העולה מזה שנחלקו הפוסקים בחיוב לחם משנה אם הוא מן התורה או מדרבנן. לדעת הט"ז ועוד פוסקים הוא מן התורה, וכן משמע בכל בו, אבל לדעת הרבה פוסקים אחרים הוא מדרבנן והפסוק הוא אסמכתא בעלמא, וכן מפורשת דעת ר"ת וראשונים רבים, ולדעת המגן אברהם נראה שאף אינו חובה ומצוה גמורה מדרבנן אלא רק תקנת חכמים.

קנין כסף בלחם משנה

בהתאם לחילוק הנתיב חיים שדווקא ביין לקידוש שחז"ל הסמיכו על הפסוק זכור את יום השבת לקדשו, שהדרך לקיים את המצווה דאורייתא לזכור את השבת ראוי להיות בדרך של כבוד על היין, העמידו חז"ל את קנין מעות על דין תורה, אבל עירוב חצירות שעיקרו מדרבנן צריכים דווקא קנין משיכה, בנידון דידן, לכאורה הדין תלוי במחלוקת הפוסקים. לדעת הט"ז שלחם משנה

היא מצוה מן התורה, הרי זה כמצוה מן התורה שנפסק שמעו קונות בה. אבל לדעת הפוסקים שהיא מדרבנן והפסוק לחם משנה הובא רק כדי לספר על הנס שהיה להם לחם משנה, ומשכך ראוי גם לנו לעשות זכר לנס, או שהפוסקים הם אסמכתא בעלמא אבל החיוב הוא דין חדש מדרבנן לעשות זכר לנס, ובפרט לדעת המגן אברהם שאינה אלא תקנת חכמים, הרי שלדעת הנתיב חיים במצוה שעיקרה מדרבנן העמידו חכמים דבריהם במקום מצוה, ואף בזה לא יועיל קניין מעות. אמנם לפי תירוץ האליה רבה שהטעם שלא הקלו בעירוב הוא משום שאפשר בעניין אחר, ואינו משום שהעירוב הוא דרבנן, אם כן הוא הדין לעניין לחם משנה יועיל קניין כסף כל שאי אפשר לו בעניין אחר. וכל שכן לפי החילוק של התוספת שבת, שגם במצוות דרבנן לא העמידו דבריהם וקנין מעות מועיל, ורק שעירוב חצירות אינו מצוה, אבל לחם משנה הוא מצוה לכל הפחות מדרבנן, ויועיל קנין מעות בלא משיכה.

וכיון שהמוכר מוחזק במעותיו, יכול לטעון לקונה 'קים לי' כדעות הפוסקים שזו מצוה דאורייתא.

ואולם, יש לציין שמצאנו פוסקים שסברו שלא בכל אופן אומרים שבמקום מצוה מעות קונות, וכן דעת הגר"א (סימן קצט סק"ו) שהביא דברי מהרי"ל לגבי יין, וכתב עליו שאינו מוכרח.

בערוך השולחן (סימן קצט סעיף ה) כתב שיתכן שלא תיקנו שמעות קונות אלא אצל טבח ששוחט רק ביום טוב ואינו יכול למשוך קודם, אבל בשאר דברים שיכול למשוך לא תיקנו שיקנה במעות. וכן כתב באמרי יושר (חלק ב סימן פג) שיתכן שדווקא במצוה הבאה לפרקים שאין הזמן מתאים למשוך העמידו בה על דברי תורה. והוסיף שאפילו מה שכתבו הפוסקים לגבי יין לקידוש, יתכן שזה רק בערב שבת אחר חצות כשהזמן דחוק אבל לא בעניין אחר.

ההלכה בנידון דידן

לפי זה מסתבר שכל שלא היה הלוקח דחוק לשלם המעות קודם קניין המשיכה, והיה ביכולתו למשוך, ולא היה הזמן דחוק ביותר קודם שבת, לא יוכל המוכר לעכב מעותיו, ובפרט שדעת הרבה פוסקים שאינו אלא מדרבנן או אפילו תקנת חכמים ואינו חוב גמור. אך גם אם קניין כסף לא מועיל ויכול לחזור בו, מכל מקום אמרו חכמים שהחזור בו מקבל מי שפרע (בבא מציעא פרק ד משנה ב).

